

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 12 Sayı: 63 Nisan 2019 Volume: 12 Issue: 63 April 2019
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3294>

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ OMBUDSMANI: YAPISAL-KURUMSAL VE İŞLEVSEL YÖNLERİ

THE OMBUDSMAN OF THE IRAN ISLAMIC REPUBLIC: THE ASPECTS OF STRUCTURAL-INSTITUTIONAL AND FUNCTIONAL

Kadir Caner DOĞAN*

Öz

Ombudsman, İsveç'te doğmuştur ve kamusal bir organ olarak vatandaşlardan kamu idaresi aleyhine aldığı şikayetleri yasadan aldığı güç ile inceleyen bir teşkilattir. Çağımızda dünyanın tüm kıtalarında uygulanmaktadır. Temel özellikleri; demokratik bir yapıda olması, hukuk devletini güçlendirmesi ve insan haklarını ileri düzeye taşımasıdır. Bu çalışma da Asya kıtasından İran İslam Cumhuriyeti Ombudsmanı araştırılmıştır. Araştırmanın yöntemi, konu ile ilgili İngilizce ve Türkçe eserlerin incelenerek içerik analizine dayalı bir değerlendirme yapılmasıdır. Çalışmada İran İslam Cumhuriyeti Ombudsmanı, yapısal-kurumsal ve işlevsel yönleri ile genel hatları ile değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ombudsman, Denetim, Demokrasi, İran.

Abstract

The Ombudsman was born in Sweden and is an organization that examines complaints received from the public as a public body against the public administration with the power it receives from the law. In our age is applied in all continents of the world. Basic features; being a democratic structure, strengthening the rule of law and human rights to the advanced level. In this study, the Ombudsman of the Islamic Republic of Iran was researched from the Asian continent. The method of the study is to make an evaluation based on content analysis by examining the works in English and Turkish on the subject. In this study, the Ombudsman of the Islamic Republic of Iran is expressed with its structural-institutional and functional aspects.

Keywords: Ombudsman, Inspection, Democracy, Iran.

GİRİŞ

İsveç'te 18. yüzyılda ilk temelleri ortaya atılan ombudsman teşkilatı, günümüzde dünyanın tüm kıtalarında farklı devletlerde farklı düzeylerde tecrübe edilmektedir. Bu teşkilat, asıl olarak kamusal bir yapıdadır ve vatandaşlardan kamu yönetimine yönelik şikayetleri alarak incelemektedir. Kamu yönetiminin çağdaş denetim yöntemlerinden biri olan ombudsman, devlet demokrasinin güçlenmesinde de pay sahibidir. Genel olarak dünya ombudsman uygulamalarına bakıldığında bu

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kadircanerdogan@gumushane.edu.tr

teşkilatın parlamentoya bağlı olduğu görülmekte, ancak yürütme ve yargı organları ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Dünyada ilk olarak Anglosakson coğrafyada ortaya çıkan bu teşkilat, kıta Avrupa'sından Asya'ya oradan Afrika'ya ve Okyanusya'ya kadar yayılmıştır. Bu ise bu kurumun devletlerin ve insanlığın ortak aklı haline geldiğini göstermektedir.

Bu çalışmada, dünya devletlerinden Asya kıtasında bulunan İran İslam Cumhuriyeti'nde ombudsmanın kuruluşu, görevleri, atanması, şikayetleri kabulü, bunları nasıl incelediği ve denetim sonuçlarının ne şekilde bitirilmesine yönelik yapısal-kurumsal ve işlevsel yönleri açıklanmak istenmektedir.

Çalışmanın yöntemi, konu ile ilgili İngilizce ve Türkçe eserlerin incelenerek içerik analizine dayalı bir değerlendirme yapılması üzerinedir. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde genel olarak ombudsman kavramı belirtilmiş, ikinci bölümde ise İran Ombudsmanı sözü edilen boyutlarıyla öz bir biçimde ifade edilmiştir.

1. OMBUDSMAN NEDİR?

Ombudsman, İsveççe bir kelimedir ve "temsilci kişi" anlamına gelmektedir. Kavram olarak ombudsman ise, bir devlette vatandaşlardan almış olduğu kamu idaresine yönelik şikayetler çerçevesinde harekete geçen, belli bir prosedür çerçevesinde bu şikayetleri inceleyen ve karara bağlayan, parlamentoya bağlı kamusal bir kurumdur (Özden, 2010).

Dünyadaki her ülke kendi siyasi kültürüne ve toplumsal yaşayış standartlarına göre ombudsmana farklı görevler verebilmektedir. Nitekim ombudsmana verilen isimler de dahi devletler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, İsveç'te Parlamento Ombudsmanı, Kanada'da Halkın Avukatı, İngiltere'de Parlamento Komiseri, İtalya'da Halkın Savunucusu, Türkiye'de Kamu Denetçiliği gibi isimler kuruma verilmiştir (Akıncı, 1999).

Tarihsel süreçte 18. yüzyılda İsveç'te ortaya çıkan bu kurum/teşkilat, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaşarak günümüzde yüzlerce devlette uygulanmaktadır. Ombudsmanın temel nitelikleri ise; demokrasinin güçlendirilmesi, insan haklarının korunması ve hukuk devletinin yerleştirilmesi üzerine kurgulanmıştır (Fendoğlu, 2011).

Yukarıda da belirtildiği üzere günümüzde kapitalist, sosyalist ve sosyal demokrat siyasi kültüre sahip devletlerin neredeyse hepsinde uygulanan ombudsman kurumu, asıl olarak yürütmeyi denetleyen bir denetim aygıtıdır. Ancak kapsamında taşımış olduğu özellikler onu salt bir denetim aygıtı olmaktan çıkartarak, devlet demokrasinin güçlendirilmesinde ve devlet-vatandaş güveninin kurulmasında temel bir aşamaya getirmektedir (Temizel, 1997).

2. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NDE OMBUDSMAN

Çalışmanın bu bölümünde İran Ombudsmanı ile ilgili gerekli açıklamalara geçmeden önce konu ile büyük ilgisi olduğu düşünülen İran siyasal sistemi ve kamu yönetimi yapısı hakkında da kısa bilgi verilmesi öngörülmüştür. Nitekim kamusal bir teşkilat olarak ombudsman, bir devletin siyasi sistemi ve kamu yönetimi teşkilatından ayrı olarak değerlendirilemez.

2.1. İran İslam Cumhuriyeti'nin Siyasal Sistemi ve Kamu Yönetimi Yapısı

İran, dünyadaki en eski uygarlıklardan ve bürokrasinin kurumsallaştığı medeniyetlerden biridir (Farazmand, 2009, 546; Perry, 1978, 203). Stratejik ve jeo-politik konumuna bağlı olarak İran coğrafyasında çeşitli hanedanlar devletler kurmuş, bunun sonucunda önemli siyasal/toplumsal çalkantılar yaşanmıştır (Durgun, 2012, 522). İran, 20. yüzyılda ise uzun yıllar Şah yönetimi altında idare edilmiştir (Congressional Research Service, 2019). İran'da Şah yönetimi, 11 Şubat 1979 tarihinde devrilmiş ve dini esasa dayalı bir devlet düzeni kurulmuştur. İran Anayasası ise, 3 Aralık 1979 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anayasa, 1989 yılında revize edilmiştir (DEİK, 2017). Devletin resmi adı da, İran İslam Cumhuriyeti'dir (Ankara Sanayi Odası, 2016).

İran'da güç ya da devleti yürütme iktidarı, ulema ile halk tarafından seçilen temsilciler arasında hiyerarşik olarak paylaşılmıştır. Nitekim İran'da dini teokrazi ile Başkanlık sistemi karışımı kendine özgü bir yönetim biçimi vardır. Başbakanlık kurumu bulunmamaktadır, bunun yerine yürütme erki 4 yıllık dönemler için gizli oy prensibi ile yapılan genel seçimlerde seçilen Cumhurbaşkanı'na aittir. İran'da kuvvetler ayrılığı prensibi geçerli olmasına rağmen, erkler dini liderin denetimine tabidir (Ankara Sanayi Odası, 2016). İran İslam Cumhuriyeti'nin temel yasama organı, İslami Danışma Meclisi'dir. Meclis, seçimle işbaşına gelen 290 üyeden meydana gelmektedir. Milletvekillerinin görev süresi dört yıldır. Meclis, kanunların oluşturulması ve uluslararası belgelerin onaylanması gibi görevleri yerine getirmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019; DESA, 2004). İran'da yargı erki, yasama ve yürütmeden tam olarak bağımsızdır. Adalet Bakanlığı, yargı ve yürütme erkleri arasındaki koordinasyonu sağlamaktadır (Ankara Sanayi Odası, 2016).

2.2. İran İslam Cumhuriyeti Ombudsmanı

2.2.1. İran İslam Cumhuriyeti Ombudsmanı'nın Yapısal-Kurumsal Yönleri

İran'da ombudsman, Genel Teftiş Teşkilatı (The General Inspection Organization of Iran-GIO) adını almaktadır (Carmona, 2011: 6). 1981 yılında kurulan İran Genel Teftiş Teşkilatı, İran Yargısı ile bağlantılıdır ya da onun gözetimi altındadır (Janig, 2016: 156). Teşkilat, Asya Ombudsman Derneği/İşbirliği (AOA) ve Uluslararası Ombudsman Enstitüsü üyesidir. Ayrıca Uluslararası Yolsuzlukla Mücadele Makamları Birliği üyesidir. Bununla birlikte, İran'da bu teşkilat, birincil yolsuzlukla mücadele organı değildir ve Yüksek Denetim Mahkemesi ve Adalet Bakanlığı dahil olmak üzere çeşitli kuruluşlar bu konuda görev yapmaktadır. Dolayısıyla teşkilat, İran'da yüksek yargının ve Adalet Bakanlığı'nın bir kolu gibi görev yapmaktadır (<https://www.revolvy.com/page/General-Inspection-Office-%28Iran%29>; Shahabi vd., 2013). Ancak teşkilat, vatandaşlardan aldığı şikayetler üzerine harekete geçmekte ve diğer teftiş kuruluşları için çatı bir yapı göstermektedir (KDK, 2015). Çalışmanın bundan sonrasındaki açıklamalarında İran Genel Teftiş Teşkilatı yerine literatüre de bağlı olarak İran Ombudsmanı ifadesi kullanılacaktır.

İran Ombudsmanı, İran Anayasası'na dayanarak; her türlü idari birimleri, askeri ve disiplin kuvvetlerini, devlet tarafından işletilen kurumları ve şirketleri, belediyeleri ve bağlı kuruluşlarını, kamuya açık noter odalarını, kamu hizmet kuruluşlarının temellerini, devrimci organları ve kurumlarını düzenli olarak kontrol etmek ve denetlemekten sorumludur (<https://www.revolvy.com/page/General-Inspection-Office-%28Iran%29>). Diğer taraftan İran Ombudsmanı, İran Yüksek

Mahkeme'si tarafından atanmaktadır. Yürütmeden bağımsız faaliyet yürütmektedir (Janig, 2016, 152).

İran Ombudsmanı'nın hukuki statüsü, İran Anayasası'nın 174. Maddesi ile gözetleme görevleri itibariyle Adalet Bakanlığı'nın himayesi altında kurulmuştur. Amacı, kamu kurumlarının kanuna uygun bir şekilde çalışmasını sağlamak ve vatandaşların haklarını korumaktır. Bu açıdan, İran Parlamentosu, İran Ombudsmanı Yönetmeliği ve kurallarını 1981'de onaylamıştır. Bu Yönetmelik ve kurallarda, 1996 ve 2008'de ve en son da 2014'de değişikliğe gidilmiştir (KDK, 2015; Jalalian ve Anvari, 2015: 65).

2.2.2. İran İslam Cumhuriyeti Ombudsmanı'nın İşlevsel Yönleri

İran Ombudsmanı'na gerçek kişiler ve vatandaşlar şikayet başvurusunda bulunabilmektedir. Şikayetlerden başvuranın hakkının ihlal edilmiş olması gerekmektedir (Malik, 2007, 251). Şikayetlerden herhangi bir ücret de alınmamaktadır (Janig, 2016, 153). Şikâyetler telefonla ya da internet üzerinden ya da direkt şahıslarla yüz yüze görüşerek alınmaktadır ve eğer şikayet bir suç fiili ile ilişkili ise bu durumda İran Ombudsmanı, dosyayı mahkemeye taşımaktadır. Bu durumda, ilgili hâkim cevap vermek ve üç ay içerisinde karara varmakla yükümlü bulunmaktadır (KDK, 2015; Carmona, 2011, 18).

İran Ombudsmanı, soruşturma boyunca idarelerden her türlü belgeyi isteyebilir, tanık dinleyebilir, geziler düzenleyebilir ve bilirkişi görevlendirebilir (Janig, 2016, 154). Ombudsman, soruşturma sonucunda yasaların ihlal edildiği ya da yolsuzluk yapıldığı kararına varırsa durumu ilgili idareye ve bakana rapor etmektedir (Janig, 2016, 155; Malik, 2007, 253). İran Ombudsmanı, Yüksek Mahkeme'ye yaptığı faaliyetlere dönük dönemsel ve yıllık raporlar sunmaktadır (Janig, 2016, 153).

SONUÇ

İran medeniyeti, geçmişte çok güçlü ve merkezîyetçi nitelik gösteren bazı hanedanlar tarafından yönetilmiştir. Bu bakımdan devlet, uzunca yıllar otoritenin tek elde toplandığı ve kamu yönetiminin gizlilik üzerine kurulduğu bir yapı göstermiştir. İran'da bu siyasal sistemin ya da kültürün insan haklarını esas alan demokratik ilkelerle çözülmesi için örnek olarak verilebilecek kamu teşkilatlarından biri de ombudsmandır.

İran İslam Cumhuriyeti'nde günümüzdeki manada ombudsman kurumu/teşkilatı, 1979 devriminden sonra kurulmuştur. Ombudsmanın İran'daki temel niteliği ise vatandaşlardan gelen şikayetler üzerine kamu yönetimindeki yolsuzlukları ve yasa ihlallerini soruşturmak üzerine temellendirilmiştir.

İran Ombudsmanı, Adalet Bakanlığı bünyesinde Yüksek Mahkeme ile ilişkilidir. İdari olarak bakanlığa, yargısal görevleri anlamında mahkeme ile konumlandırılmıştır. Adalet Bakanlığı burada daha çok yürütme ve yargı arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Ombudsman da bu bağlantının temel taşlarından biridir.

Sonuç olarak İran'da ombudsman, hem yürütme hem de yargıya sorumlu, vatandaşların hak ihlalleri üzerine harekete geçen, İran demokrasisinin, insan haklarının ve hukuk devletinin güçlenmesinde önemli bir konuma sahiptir.

KAYNAKÇA

Akıncı, M. (1999). *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.

- Ankara Sanayi Odası (2016). İran İslam Cumhuriyeti Ülke Notu, Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü, 06 Eylül, Ankara.
- Carmona, G. V. (2011). Strengthening the Asian Ombudsman Association and the Ombudsman Institutions of Asia, *Strengthening the Ombudsman Institution in Asia: Improving Accountability in Public Service Delivery through the Ombudsman*, Public Management, Financial Sector, And Trade/2011, , Philippines: Asian Development Bank, pp.1-56.
- Congressional Research Service (2019). Iran: Internal Politics and U.S. Policy and Options, January 10, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL32048.pdf> (02.02.2019).
- DEİK (2017). İran Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ekim, İstanbul.
- DESA (2004). Islamic Republic of Iran Public Administration Country Profile, Division for Public Administration and Development Management (DPADM) Department of Economic and Social Affairs, October, United Nations.
- Durgun, Ş. (2012). İran İslam Cumhuriyeti, *Çağdaş Siyasal Sistemler*, (Eds. Burhan Aykaç & Şenol Durgun), Ankara: Binyıl Yayınevi, ss.521-603.
- Farazmand, A. (2009). Bureaucracy, Bureaucratization, and Debureaucratization in Ancient and Modern Iran, *Bureaucracy and Administration*, (Ed. Ali Farazmand), The United States of America: CRC Press, pp.545-562.
- Fendoğlu, H. T. (2011). *Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Jalalian, A. & Anvari, P. (2015). A comparative study of judicial control in Iran, U.S.A and Canada, *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, Vol. 44, 2015, pp 61-73.
- Janig, P. (2016). Iran, *Asian Ombudsman Institutions: A comparative legal analysis*, (Eds. Ursula Kriebaum & Gabriele Kucsko-Stadlmayer), Germany: Verlag Österreich GmbH, pp.148-158.
- KDK (2015). 3. Uluslararası Ombudsmanlık Sempozyumu, 16-17 Eylül, Ankara.
- Malik, M. S. (2007). *A Comprehensive Analysis of the Law of the Ombudsman*, The United State of America: Aberdeen University Press.
- Özden, K. (2010). *Ombudsman: Türkiye'deki Tartışmalar*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Perry, J. R. (1978). Justice for the Underprivileged: The Ombudsman Tradition of Iran, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 37, No. 3 (Jul.), pp.203-215.
- Shahabi, M. R., Hamzeh, A. S. & Alboeyeh, A. (2013). Comparative study of Duties and Authorities of Supreme Audit Court and General Inspection Organization, *International Journal of Advanced Studies in Humanities and Social Science*, Vol. 1, Issue 6, pp.754-763.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019). İran'ın Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (12.01.2019).
- Temizel, Z. (1997). *Yurttaşın Yönetime Karşı Korunmasında Bağımsız Bir Denetim Organu: Ombudsman*, İstanbul: Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği Doğu Akdeniz ve Orta Doğu Avrupa Teşkilatı (IULA-EMME).
<https://www.revolvy.com/page/General-Inspection-Office-%28Iran%29>.